

THE STATE SCHOOL OF HIGHER EDUCATION IN CHELM
LVIV POLYTECHNIC NATIONAL UNIVERSITY

**CURRENT ISSUES IN RESEARCH,
CONSERVATION AND RESTORATION
OF HISTORIC FORTIFICATIONS**

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

Chelm – Lviv – 2016

THE STATE SCHOOL OF HIGHER EDUCATION IN CHELM
LVIV POLYTECHNIC NATIONAL UNIVERSITY
Department of Restoration of Architectural and Artistic Heritage

**CURRENT ISSUES IN RESEARCH,
CONSERVATION AND RESTORATION
OF HISTORIC FORTIFICATIONS**

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

Edited by Zygmunt Gardzinski and Mykola Bevz

Chelm – Lviv – 2016

UDC 72+711.4 (06)

CURRENT ISSUES IN RESEARCH, CONSERVATION AND RESTORATION OF HISTORIC FORTIFICATIONS. COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES.

ISBN 978-83-946823-0-9

The materials of the collection present the latest research findings in the field of preservation and conservation of historic fortification architecture in Poland and Ukraine mainly. The vital issues of theory and practice of defensive heritage restoration are considered. The authors of the articles are mostly Polish and Ukrainian researchers.

For scientists and engineers who work in the field of architecture, art and restoration of cultural heritage.

Editorial Board

Science Editors:

Zygmunt Gardzinski, Director of International Cooperation, The State School of Higher Education in Chelm

Mykola Bevz, Department of Conservation of Monuments, Lublin University of Technology

Collegium of Editors:

prof. Józef Zając, DSc in Mathematics, Vice Rector of The State School of Higher Education in Chelm, Poland

prof. Bogusław Szmygin, DSc in Architecture, Dean of the Faculty of Civil Engineering and Architecture, Head of the Department of Conservation of Monuments, Lublin University of Technology, Poland; The State School of Higher Education in Chelm; Poland

prof. Bohdan Cherkes, DSc in Architecture, Director of the Institute of Architecture, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

prof. Mykola Bevz, DSc in Architecture, Department of Conservation of Monuments, Lublin University of Technology, Poland; Head of the Department of Restoration of Architectural And Artistic Heritage, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

prof. Yuriy Dyba, DSc in Architecture, Dean of the Institute of Architecture, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

prof. Adrian Mandzy, PhD, Associate Professor at Morehead State University, USA

prof. Yaroslav Taras, DSc in History, Professor at the Department of Restoration of Architectural And Artistic Heritage, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Technical editing and prepress:

Mariana Kaplinska, PhD, Assistant at the Department of Restoration of Architectural and Artistic Heritage, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

The cover is illustrated with the copper-plate engraving “Civitas Chelmensis in Russia” by Teodor Rakowiecki, the second half of the 18th century.

ISBN 978-83-946823-0-9

© The State School of Higher Education in Chelm, 2016

© Lviv Polytechnic National University, 2016

CONTENTS

EDITORIAL	6
Baitsar-Artemenko O. THE PECULIARITIES OF THE TOWN OLYKA'S FORTIFICATIONS FORMATION	7
Banaszak J., Holysz E. INVENTORY OF HISTORIC BUILDINGS WITH DIGITAL PHOTOGRAPHY AT THE EXAMPLE OF PALACE RUINS AND THE ORANGERY IN THE PALACE AND PARK COMPLEX IN ZAWIEPRZYCE	19
Banaszak J., Banaszak M, Holysz E. CHRONOLOGICAL DISSECTION OF THE PALACE AND PARK COMPLEX IN ZAWIEPRZYCE AND ITS PRESERVATION PROBLEM	21
Bevz M. THE DISCOVERY OF PAINTING DECORATIONS ON THE OUTSIDE WALLS OF THE CASTLES IN POMORIANY AND IN YAZLIVETS	28
Bevz M., Banaszak J. BASILIAN MONASTERY IN THE PLANNING STRUCTURE OF HIGH HILLS IN CHELM	34
Fedunkiv Z., Polishchuk S. A FORTRESS TOWN OF MICHALCHE	42
Gardziński Z., Rybaczuk D., Różańska M. THE ISSUES OF PRESERVATION AND CONSERVATION OF HISTORIC CASTLE RUINS IN KRUPA NEAR CHELM	49
Gleń P., Krupa K. FORTIFIED TOWNS OF THE 1 st RZECZYPOSPOLITA BORDERLANDS. PROBLEMS OF ARS MILITARIS HERITAGE PRESERVATION	58
Datsko Y. THE MILITARY HUMOR OF THE OSA MAGAZINE	67
Dyba Y., Bokalo I. CITIES AND DEFENSIVE STRUCTURES IN MINIATURES OF THE RADZIWIŁŁ CHRONICLE	73
Iwashko O. THE POSSIBILITIES OF USING STREET-ART IN MODERN ADAPTATION OF CASTLES AND FORTRESSES	86
Kaplinska M., Voloshynets V. DISHARMONIOUS ARCHITECTURAL AND DESIGN OBJECTS IN THE HISTORIC TOWNS' BUILT ENVIRONMENT	91
Kviatkovsky Ł. THE FORTIFICATIONS OF THE CHERNELYTSIA'S CASTLE	98

Klimek B. THE RUINS OF THE CASTLE IN KAZIMIERZ DOLNY – THE ISSUE OF PROTECTION AND RESTORATION	108
Konopliova O., Hriadunova Y. THE FORTIFICATIONS OF SLOBOZHANSK. PROBLEMS OF RESEARCH AND CONSERVATION	114
Konopliova O., Varavina V. ST CHARLAMPIUS FORTRESS MONASTERY IN GAMALIYIVKA. THE ISSUES OF ITS RESTORATION AND FURTHER USE	119
Konopliova O., Yermolenko A. ST ELIAS FORTRESS CHURCH. HISTORY, RESTORATION AND PRESERVATION PERSPECTIVES	124
Labędź O., Milewska I. DEFENSIVE TOWER IN WOJCIECHÓW – IDENTIFICATION OF MATERIALS AND RECONSTRUCTION OF OLD APPEARANCE	128
Lukomska Z. AN INTERDISCIPLINARY APPROACH FOCUSED ON FINDING WAYS FOR RESEARCH OF VALUABLE HISTORIC COMPLEXES	141
Lytvynchuk I. FEATURES OF THE FORMATION OF TIRASPOL FORTRESS	149
Mykhalchenko S., Tovbych V. THE ISSUES IN RESEARCH, CONSERVATION AND RESTORATION OF THE FORTRESS OF KYIV DEFENSIVE STRUCTURES	158
Orlenko M. THE INVESTIGATIONS OF THE KYIVAN RUS AND MEDIEVAL AUTHENTIC MATERIALS AND TECHNOLOGIES OF THE ASSUMPTION CATHEDRAL OF KIEV PECHERSK LAVRA	166
Pohranychna I. THE 18 th CENTURY PALACE COMPLEXES' EXTERNAL LIMITS AND FENCES	171
Polonska O. GENERAL FORMAL PRINCIPLES OF THE MODERN AND NEO-CLASSICISM OF ODESSA, 1910-1914	175
Remeshylo-Rybchynska O., Brych M. HYPOTHETICAL APPROACHES TO THE CREATION OF HISTORICAL FORTIFICATIONS ENVIRONMENTAL MUSEUMS	178
Remeshylo-Rybchynska O., Znak I. THE PECULIARITIES OF ST. BASIL THE GREAT MONASTERIES' FORTIFICATIONS TYPES (BASED ON TERNOPIL REGION)	183
Rybchynsky O., Zarechniuk O. FORMATION OF POMORYANY MARKET SQUARE. ITS COMPOSITIONAL AND PLANNING STRUCTURE	192

Rybachynsky O., Khokhon M. WESTERN UKRAINE DEFENSIVE MONASTERIES OF THE 17-18 th CENTURIES. THE FACTORS OF THEIR FORTIFICATIONS FORMATION AND PLANNING	207
Sadowska E. J. THE FORTIFIED CHURCH OF ST. ONOPHRIUS IN POSADA RYBOTYCKA IN THE POGÓRZE PRZEMYSKIE REGION (POLAND)	214
Sadowska E. J. THE UPPER CASTLE AND THE BASTION (BOULEVARD) OF THE LOWER CASTLE IN ROŻNÓW, IN THE POGÓRZE ROŻNOWSKIE REGION (POLAND) - A COMMUNIQUE.	225
Stasiuk O. STONE AND WOOD IN MEMORIAL PLASTICS OF HISTORICALLY UKRAINIAN CEMETERIES ON THE POLISH AND UKRAINIAN BORDERLANDS	235
Szostak B., Trochonowicz M. ISSUES OF THE MOISTURE TESTS IN HISTORIC BUILDINGS	240
Szostak B., Trochonowicz M. REINFORCED STRUCTURES IN HERITAGE FORTIFICATIONS	245
Taras V. STAGES IN EVOLUTION OF BAROQUE GARDENS AND TYPES OF PLANNING AND COMPOSITE STRUCTURES	251
Taras Y. THE ESSAY ON THE HISTORY OF UKRAINIAN WOODEN SACRAL BUILDING	312
Tsupa M. HERALDIC DECORATIONS OF CASTLES AND PALACES OF PODILLIA AND NADDNIPRIANSHCHYNA	313
Wrana J., Fitta-Spelina A. A RENAISSANCE TOWN OF ZAMOŚĆ – CONVENIENT FOR RESIDENTS, ATTRACTIVE FOR TOURISTS. A CARRIED PROJECT OF OLD TOWN FORTIFICATION RESTORATION	323
Yasynskyi M., Vasyliuk R. CURRENT ISSUES AND USE OF ROHATYN TOWN SAVED FORTIFICATIONS	334
Zubrycka A. RESTORATION AND RECONSTRUCTION OF MEDIEVAL ARCHITECTURAL MONUMENTS (ON THE EXAMPLE OF BELARUS)	342
THE CONCLUDING SECTION Bevz M., Kaplinska M. SCIENTIFIC FORUM OF RESEARCHERS OF FORTIFICATION ARCHITECTURE IN LVIV	346

EDITORIAL

This scientific edition is already the eighth one, being the collection of articles, which continue the theme of the research, conservation and preservation of historic fortifications. It is published in cooperation with The State School of Higher Education in Chelm and Lviv Polytechnic National University.

The materials of the edition highlight the latest findings of the research of fortification architecture in Poland and Ukraine, as well as reveal the actual issues of its conservation and restoration. Polish and Ukrainian researchers are the authors of the articles. In addition to writings on topics relating fortification architecture, the collection also includes a series of articles covering the problems of preservation and restoration of other objects of cultural heritage in the two countries.

Most of the articles concern the problems of research of historic fortifications in the Eastern region of Poland and the Western one of Ukraine, while some papers go beyond these limits, such as an article devoted to Tiraspol fortress. The latest materials about the castles in Olyka, Pomoriany, Yazlivets, Chernelytsia are presented here. Some authors highlight the issues of research and restoration of a large complex of historic fortifications in Kyiv.

Studies related to fortifications in Poland deal with the castles in Krupe, Kazimierz Dolny, Zaviepshtse, Chelm. Interesting materials on the identification of development stages of a defense tower in Wojciechow and also on architecture of the upper and the lower Rozhnow castles in Poland are presented.

The research results of town walls cover the towns of Zamosc, Mykhalche, Pomoriany and Rohatyn.

The investigations of fortified monasteries are given in the collection. These problems are revealed with the examples Basilian Fathers monastery in Chelm, the monastery of St. Harlampius in Ukrainian region of Slobozhanshchyna (Slobidska Ukraine). Basilian monasteries of Ternopil region are reviewed comprehensively. An attempt to present as a whole the development of defensive monasteries in Western Ukraine in 17-18th centuries is made. This group of writings can also include a thorough study of the fortified church of St. Onophrius in Posada Rybotycka of Pshemyshl region in Poland.

A number of articles is devoted to the problems of research, restoration and use of fortification facilities at the level of regional planning. The border regions of Poland and Ukraine, the region of Galicia and also Slobozhanshchyna in the East of Ukraine are examined in this aspect.

In general the materials presented in this collection comprehensively cover the issues of research and restoration of historic fortifications of different type and various states of conservation. We hope that our collection will be of interest to scientists and facilitate the rescue such architectural objects. The fortifications have lost their original function long time ago and nowadays are oftenly not in use and lie in ruins. However, historic fortifications are the iconic objects in architectural portraits of towns cities and even entire regions.

At the end we want to thank the assistant of the Department of Restoration of Architectural and Artistic Heritage, Dr. Mariana Kaplinska (PhD), for great effort she put into prepress of this collection of scientific articles.

Zygmunt Gardzinski and Mykola Bevz

**CITIES AND DEFENSIVE STRUCTURES IN MINIATURES
OF RADZIWIL CHRONICLE**

**МІСТА ТА ОБОРОННІ СПОРУДИ В МІНІАТЮРАХ
РАДЗИВИЛІВСЬКОГО ЛІТОПІСУ**

Ю. Р. Дьба, І. Ю. Бокало
НУ “Львівська політехніка”, кафедра РАМС

© Dyba Y., Bokalo I. 2016

The article analyzes miniatures of the Radziwill Chronicle which dates back to the 15th century, depicting cities and other defensive facilities and structures. It defines the main types of image served as a symbol of a city, traces the idiosyncrasies and details of these images. The authors argue that the image series of Radziwill Chronicle can serve as a proof that its protograph (original manuscript) comes from Volyn dating from the 13th century. Besides that the sketchiness of the drawings depict architecture, they are also an important source for historical and architectural studies of medieval Ukraine.

Keywords: Radziwill Chronicle, illuminated manuscript, miniature, textual illustrations, cities, fortifications.

W artykule podano analizę miniatur Latopisu Radziwiłłowskiego, reprezentujących miasta oraz inne obiekty i instalacje obronne. Określono główne rodzaje obrazów, które służyły jako znak miasta. Określono cechy charakterystyczne i szczegóły tych obrazów. Autorzy twierdzą, że seria ilustracji Latopisu Radziwiłłowski może służyć jako dowód Wołyńskiego pochodzenia jego protografa (oryginału rękopisu) z XIII w. Pomimo schematyzmu rysunków przedstawiających architekturę, są one ważnym źródłem badań historycznych i architektonicznych Ukraińskiego Średniowiecza.

Słowa kluczowe: Latopis Radziwiłłowski, iluminowany rękopis, miniatury, ilustracje tekstowe, miasta, fortyfikacje.

Постановка проблеми

Архітектура руського періоду вивчається здебільшого шляхом натурних досліджень. Чи не єдиним зображальним джерелом, яке ілюструє архітектуру княжої доби є Радзивилівський (Радивилівський, Радзівілівський) літопис [далі за текстом – РЛ]. Цей літопис дійшов до нас у двох списках XV ст.: власне Радзивилівському (ілюмінованому) та Московсько-Академічному (Рукопис Московської Духовної Академії). Текст РЛ складається, в основному із Повісті временних літ, продовженої порічними записами до 1206 р. До цього ж року той самий текст без суттєвих різночитань подає й Московсько-Академічний список РЛ. Після цієї дати оповідь продовжується вже в іншому стилі й доводиться до 1419 р. До того ж переписувач Московсько-Академічному списку в деяких випадках пропустив фрагменти, які у Радзивилівському списку знаходилися між його мініатюрами. Це доводить, що ілюстрованим був уже загальний протограф обох списків. Проте мініатюристи XV ст. внесли до ілюстративного ряду низку власних доповнень, серед іншого правки вносилися і до архітектурного стафажу мініатюр, який отримав характерні для XV ст. стилістичні деталі та елементи. Незважаючи на ці доповнення, мініатюри РЛ дають уявлення не лише про будівництво, але й про побут та військову справу руського середньовіччя.

Актуальність дослідження

Попри те, що РЛ досліджується вже тривалий час і з різних точок зору, його мініатюри так і не стали предметом окремого історично-архітектурного дослідження. Архітектори звертаються до зображень в РЛ лише спорадично, дотично до проблеми вивчення конкретних пам'яток архітектури, які могли бути в них відтворені. Дотепер немає праць, у яких би розглядався окремий тип архітектурних об'єктів чи елементів. Поза увагою архітекторів

залишилися також проблеми архітектурно-мистецької стратиграфії зображень на предмет відокремлення первинних зображень від новіших доповнень копіїстів XV ст.

Мета статті

Метою цієї статті є систематизація основних типів зображень, що мають стосунок до оборонної архітектури та виявлення вірогідних архітектурних прототипів таких зображень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Тривалий час вважалося, що мініатюри РЛ не можуть слугувати джерелом, яке відкриває додаткові можливості пізнання минулого. Щойно в 1902 р з'явилася перша публікація, спеціально присвячена мініатюрам РЛ (Кондаков, 1902). Протягом декількох десятиліть після цього дослідників цікавили в основному питання, пов'язані з походженням мініатюр і їх художніми особливостями (Сизов, 1905; Айналов, 1908; Артамонов, 1931). Лише в 1944 р з'явилася праця, в якій мініатюри РЛ розглядалися у якості джерела ретроспективної інформації (Арциховський, 1944). З того часу мініатюри РЛ постійно привертають увагу істориків та мистецтвознавців. Тематика праць, заснованих на аналізі книжкових мініатюр включає аналіз зображень музичних інструментів (Рабинович, Розов), прапорів (Рабинович), сільськогосподарських знарядь (Горський), купців (Хорошкевич), обладунків та зброї (Кірпи́чников), тварин (Лур'є, Белова, Чернецов, Данильченко, Толочко), подій воєнної і політичної історії (Рібаков, Сапунов, Рогов), податково-данничої системи (Темушев), архітектури (Мільчік, Панова, Маркіна, Ульянова, Под'япольській), язичництва (Чернецов) тощо. Не зважаючи на тривалий період дослідження, архітектурний стафаж мініатюр РЛ потребує ретельнішого опрацювання.

Виклад основного матеріалу

Зображення архітектурних об'єктів, зокрема оборонних споруд, зустрічаються в РЛ буквально з перших сторінок. Серед іншого мініатюри РЛ кількаразово ілюструють сюжет заснування міста (города). Першою у цьому переліку йде мініатюра, що ілюструє розповідь про будівництво Новгороду на Волхові: *“Словене же седоша около озера Ильменя и прозвашас(я) своим именем, и содѣлаша городъ и нарекоша Новъгородъ”* [2, с. 12] (рис. 1 а) (*“Слов'яни ж, [що] сіли довкола озера Ільменя, прозвалися своїм іменем – [словенами]; і зробили вони город, і назвали його Новгородом”* [1, с. 3]).

а)

б)

Рис. 1. Мініатюри Радзивилівського літопису:

а) словени будують Новгород (арк. 3); б) жінки гелів орють та будують хороми (арк. 7).

У цій мініатюрі зображено три сцени, що відтворюють послідовність основних будівельно-технологічних процесів спорудження укріплень дерев'яного міста: рубання дерев; перенесення обробленої деревини до будівельного майданчика та зведення стін дерев'яного міста. Сам город схематично зображено у вигляді одного зруба, піднятого на чотири вінці, в середині якого змальовано двох майстрів у процесі роботи, з сокирами в руках. На полях праворуч від рисунка є супровідний підпис: *“Новгород велик”* (край підпису обрізано). Майже тотожний схематичний малюнок дерев'яного зруба, який різниться лише заокругленими кінцями колод, відтворено в мініатюрі, що ілюструє звичаї гелів у літописному переказі розповіді Георгія Амартола про різні народи: *“Инь ж(е) законъ гилиомъ: жены ихъ орют и зижють храмы И мужьская дѣла творять”* [2, с. 14–15] (рис. 1 б) (*“Інший же закон у гелів: жінки в них орють, і домви зводять, і мужські діла роблять”* [1, с. 10]). Поруч із рисунком, на правому полі, додано трирядковий підпис: *“жены и хором рубят”*. Цей рисунок доводить, що

зображення зрубу слугувало не лише ілюстративним знаком міста, але й окремих будівель, зокрема хоромів (храмів). Незакінчений зруб означав процес будівництва.

Рис. 2. Мініатюри Радзивилівського літопису:
а) заснування Білгорода (арк. 67 зв.); б) заснування церкви Богородиці Пирогощі (арк. 164 зв.)

Зображення процесу будівництва гóрода чи споруди повторюється у мініатюрах РЛ й надалі. Але будівництво в дереві ілюструють лише два сюжети: 990 – князь Володимир Святославович засновує гóрод Білгород: “Заложи Бѣльгород и наруби во нь от иных городовъ, и многи люди введе во нь. Бѣ бо любя градъ сей” [2, с. 55] (рис. 2 а); 1131 – заснування в Києві церкви Богородиці Пирогощі: “В то же лѣто заложилъ Мстиславъ ц(е)рк(о)въ с(вя)тыя Б(о)г(оро)д(и)ци Пирогощу” [1, с. 107] (рис. 2 б).

Рис. 3. Мініатюри Радзивилівського літопису:
а) заснування церкви Богородиці у Тмуторокані (арк. 84); б) Ярослав закладає у Києві гóрод Ярослава з Золотими воротами та храми у ньому (арк. 87); в) заснування Успенського собору Києво-Печерської лаври (арк. 107 зв.); г) Андрій Боголюбський закінчив у Переяславі Суздальському церкву Спаса (арк. 202)

Окрім зображення будівництва дерев’яних об’єктів, у РЛ неодноразово зустрічаються мініатюри, що ілюструють процес мурування кам’яних будівель: 1022 – Мстислав Володимирович закладає церкву Богородиці у Тмуторокані: “и пришед в Тмуторокань заложити ц(е)рк(о)въ с(вя)тыя Б(о)г(оро)д(и)ца, и сверши ю, яже стоить и до сег(о) дни Тмутороканю” [2, с. 64] (рис. 3 а); 1037 – князь Ярослав закладає у Києві великий гóрод (гóрод Ярослава), Софійський собор, Золоті ворота з церквою Благовіщення, монастирі св. Георгія та св. Ірини: “Залож(и) Ярослав град великий, у него же град(а) суть врат(а) Златыя. Заложити и

ц(е)рк(о)вь с(вя)тыя Софиа и митрополью, по семь ц(е)рк(о)вь на Злотыхъ воротех с(вя)ты Б(огоро)д(и)ца Бл(а)говѣщенье, по семь с(в)ят(а)го Георгия монастырь и с(вя)тыя Ирины” [2, с. 65] (рис. 3 б); 1073 – заснування Успенського собору Києво-Печерської лаври: “основана быс(ть) ц(е)ркви Печ(е)рськаа игуменом Фед(о)сием и еп(и)с(ко)помъ Михаилом, митрополиту Георгию тогд(а) суц(у) в Грецех, С(вя)тославу сед(я)щу в Киеве” [2, с. 77] (рис. 3 в); 1157 – Андрій Боголюбський закінчив у Переяславі Новому (Суздальському) церкву Спаса “ц(е)рк(о)вь кончалъ, юже бѣ заложил прже(е) о(те)ць его с(вя)таго Сп(а)са камену в Переяслави Новѣмъ” [2, с. 129] (рис. 3 г) тощо.

Проте переважна більшість архітектурних об’єктів в мініатюрах РЛ зображено у завершеному вигляді. Серед іншого це і малюнки укріплених населених пунктів – городів. Зображення гóрода вперше зустрічається у мініатюрі, що ілюструє оповідь про заснування Києва: “и седяще Кый на горѣ, гдѣ н(ы)нѣ оувозъ Зборичевъ, а Щек седяше на горѣ, идѣж(е) н(ы)нѣ Щ(е)ковица, а Хорив на горѣ, от негож(е) прозвася Хоривица. И сотвориша город(о)къ въ имя брата их старшаго и нарекоша Києвъ” [2, с. 13] (рис. 4 а) (“І сидів Кий на горі, де нині увіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щековицею, а Хорив – на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок [1] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом” [1, с. 4]). У цій мініатюрі зображено засновників Києва, трьох братів Кия, Щека та Хорива і їхню сестру Либідь. Згідно з текстом художник зобразив братів, що буквально сидять кожен на своєму пагорбі. Фігури звернено у бік городка, праворуч від якого, на полі сторінки є підпис: “градъ Киевъ”. Збудований Кием городок зображено у вигляді чотирикутної вежі з чотирма зубцями-мерлонами на кутах, кожен з яких завершено карнизами. В середині “городка” вивищується невелика вежоподібна споруда з конусоподібним завершенням. Подібну, нижчу будівлю намальовано і між двома ближніми зубцями вежі. З двох боків “городка”, що звернені до глядача, зображено двоє воріт: у правій грані чотирикутника вежі є чотирикутний проріз, а у лівій – завершений аркою. Середину стін вежі оздоблює схематично декорована горизонтальна смуга, відмежована від поля стіни подвійними лініями.

а)

б)

Рис. 4. Мініатюри Радзивилівського літопису:

а) Засновники Києва Кий, Щех, Хорив та сестра їх Либідь (арк. 3); б) Аскольд та Дір підпливають Дніпром до Києва (арк. 9)

Наступне зображення Києва ілюструє літописну розповідь про підпорядкування гóрода варягам Аскольду та Діру: “И бяста у него [Рюрика. –Ю. Д.] 2 мужа, не племени его, но боярина, и та испросистася с родомъ своимъ ко Ц(а)рюгороду, и поидоста по Днепру, идучи мимо, узрѣш(а) на горѣ город(о)къ” (рис. 4, б) [2, с. 16] (“І було в нього два мужі, Аскольд і Дір, не його племені, а бояри. І відпросилися вони [у Рюрика іти] до Цесарограда з родом своїм, і рушили обидва по Дніпру. Ідучи мимо, узріли вони на горі городок” [1, с. 12]). Мініатюра ілюструє дві сцени. Ліворуч зображено Аскольда та Діра, які відпрошуються у Рюрика іти на Царгород. Поруч зі сценою, на лівому полі аркуша є дворядковий підпис “Новгород”, що засвідчує місце, де відбувалася ця подія. Праворуч – човен з дружиною Аскольда та Діра підпливає до Києва. Серед поміщених у човні воїнів одного зображено у обладунках XV ст. з характерними округлими плечовими накладками. Тут відчувається рука художника, який не копіював, а доповнював своїми малюнками ілюстративний ряд протографа. Зображення “городка” Києва в цій мініатюрі також різниться від попереднього. Київ тут зображено у вигляді вежі-стовпа. Відсутність граней підказує, що вежа є округлою. Вхід до вежі намальовано у вигляді вузького високого прорізу із округлим завершенням. Поверхню вежі декоровано трьома подвійними горизонтальними

смугами із парними чи потрійними штрихами між ними. Біля лівого поля аркуша у вигляді чотиригранної вежі без кутових зубців зображено Новгород.

Проте рисунок вежі з кутовими зубцями повторюються в мініатюрах РЛ і на наступних сторінках. Таке зображення й надалі залишається характерним типовим символом міста (города). Саме так постає Царгород (Константинополь) у мініатюрі, що ілюструє розповідь про облогу Константинополя військом Аскольда та Діра. Облога розпочалася у час, коли у місті не було імператора, за яким єпарх послав гінців зі звісткою про нашествя русів: “Ц(а)рю же одишедю на агаряны, и дошедю ему Чорныя реки, вѣсть єпархъ посла к нему, яко рус(ь) идуть на Ц(а)рьград, и вратися царь” [2, с. 16] (рис. 5 а) (“А цесар Михайло тоді був у поході на агарян. І коли дійшов він до Чорної ріки, єпарх Орифа послав йому вість, що русь іде на Цесароград” [1, с. 13]). Художник проілюстрував цей текст у двох сценах мініатюри, що зображають вихід гінців із міста та їх прибуття до імператора.

а)

б)

Рис. 5. Мініатюри Радзивилівського літопису:

а) Константинопольський єпарх відправляє гінців до Імператора (арк. 9 зв); б) облога Константинополя русинами (арк. 10)

Хоча Царгород (подібно до Києва) також зображено у вигляді чотиригранної вежі з зубцями-мерлонами по кутах, ця мініатюра має особливості, які доводять, що художник не копіював ілюстрацію з її ілюмінованого протографа, а сам її komponував, доповнюючи характерними для готичного періоду деталями. До таких елементів належить вежа, що вивищується над стінами “города”. Ця вежа має характерне готичне завершення, надзвичайно близьке до силуетів веж Праги (рис. 6 а, б).

а)

б)

Рис. 6. Силуети веж Праги:

а) сучасний вигляд; б) вигляд за “Нюрнберзькою хронікою” Гартмана Шедея 1493 р. (фрагмент)

Вдруге Константинополь зображено у сцені облоги русинами: “Они ж(е) внутрь Суда вшедше, и много убивство хр(и)стьянам створиша, и въ двусту кораблю Ц(а)рьград оступиша. Ц(а)рь же одва в град вниде” [2, с. 16–17] (рис. 5, б) (“А ці, [руси], всередину Суда увійшовши, вчинили убивство багатьох християн і Цесароград двостами кораблів оточили. Цесар же ледве в місто увійшов” [1, с. 13]). Три сцени мініатюри (зліва на право) зображають повернення імператора до Константинополя, оборону міста та човен русів під його стінами. Знаком

Константинополя слугує вежа з кутовими зубцями і воїном, що обороняє місто від русів. Попри загальний архаїзований характер мініатюри, руку готичного художника засвідчує персонаж в латах у супроводі імператора. Така деталь, як шолом, що спадає з його голови, мала б засвідчити складність, з якою імператор увійшов до міста під час його облоги.

Архаїзовані мініатюри без пізніх включень (де фігурують вежі з кутовими зубцями) також ілюструють розповіді про захоплення Олегом Смоленська та посадженням у ньому своїх мужів [2, с. 17] (рис. 7, а). Такі ж зображення фігурують у мініатюрі, що ілюструє переговори Олега (ватага якого видавала себе за купців) із Аскольдом та Діром у Києві [2, с. 17] (рис. 7, б). Так само Київ зображено в мініатюрі, яка ілюструє перехід угрів повз цей город, поблизу якого вони отаборилися та стали своїми вежами. Під вежами у цьому випадку слід розуміти переносні житла кочовиків. Ці вежі художник зобразив юртоподібними, зі заокругленими завершеннями [2, с. 18] (рис. 7, в). Наступне типово зображення “города” з кутовими зубцями мало б символізувати городи, захоплені уграми в Центральній Європі та на Балканах: “И начаша угре воевати на грекы, и поплениша землю Фрач(ь)ску, и Макидоньску, , даже и до Селуня. И начаша воевати на мораву и на чехы” [2, с. 18] (рис. 7, г) (“I стали воювати угри проти греків, і захотили вони землю Фракійську і Македонську, аж до [города] Солуня, і стали воювати проти моравів і проти чехів” [2, с. 14]).

Рис. 7. Мініатюри Радзивилівського літопису:

а) Олег під Смоленськом (арк. 10 зв); б) переговори Олега із Аскольдом та Діром у Києві (арк. 11); в) угри стали під Києвом вежами (арк. 12); г) війни угрів в Центральній Європі та на Балканах (арк. 12 зв.)

Типове зображення города у вигляді вежі з чотирма зубцями по кутах неодноразово повторюється й далі у мініатюрах РЛ, які ілюструють такі сюжети: 902 – напад угорців на Болгарську землю з намови імператора Леона (арк. 14); 907 – похід Олега на Царгород (арк. 14 зв), спустошення військом Олега околиць Царгорода (арк. 15), повернення Олега до Києва (арк. 16 зв.); 914 – підкорення Ігорем деревлян й встановлення їм данини (рис. 20 зв.); 929 – похід болгарського царя Симеона на Царгород (арк. 21); 934 – похід угрів на Царгород і встановлення миру з Романом (арк. 21 зв.); 941 – похід Ігоря на Царгород і спустошення його околиць (арк. 21 зв.); 945 – повернення війська Ольги до Києва після помсти деревлянам на могилі Ігоря (арк. 29 зв), деревляни ховаються у своїх городах від війська Ольги та Святослава (арк. 29 зв); 946 – облога Коростеня (арк. 30 зв.), Ольга зі Святославом у Києві після упокорення деревлянської землі (арк. 31); 947 – Ольга зі Святославом у Києві після мандрівки до Новгороду й встановлення данин і погостів по Лузі; 968 – облога Києва печенігами

(арк. 35), воєвода Претич знімає облогу Києва (арк. 35 зв.), печенізький князь дарує Претичу коня та зброю (арк. 35 зв.); 971 – облога військами Святослава Переяславця на Дунаї (арк. 37 зв.). Цей перелік продовжують багато інших мініатюр, у яких гóрод зображено у вигляді вежі з чотирма наріжними зубцями.

На особливу увагу заслуговують ті малюнки, що відтворюють деталі літописних оповідей, які стосуються оборонних споруд. До такого переліку належить мініатюра, що ілюструє один із моментів тривалої усобиці між синами Святослава. У цьому протистоянні київський князь Ярополк вирушив з військом проти свого брата, деревлянського князя Олега. Після поразки Олег кинувся до Овруча, де загинув у тіснязі на мосту, що провадив через рив до воріт гóрода: “Побѣгшю же Олгу своими вои въ град, рекомыи Вручаш, и бяше мостъ через грѣблю ко вратамъ градным, теснячися стихаху другъ друга в гроблю, и стихнуша с моста Олга в дебрь, и падаху люд(и)е мнози, и удавиша кони и ч(е)л(о)в(ѣ)ци” [2, с. 37] (рис. 8 а). Художник буквально за текстом проілюстрував цей фрагмент, зобразивши міст, що веде до гóрода та загинув під ним воїв. Сам гóрод схематично зображено у вигляді стрункої вежі з чотирма зубцями по кутах. Деякі деталі в мініатюрах можуть мати суто декоративне значення чи, вірогідно, відображати зміни в сюжеті у процесі роботи над малюнком. Такою очевидно є смуга із трикутними зубцями, намальована позаду сюжету, що ілюструє здобуття Володимиром Полоцька: “и прииде Володимѣрь на Полтескъ, и уби Рогъволода, и с(ы)на его 2, а дщерь его Рогнѣд(ѣ) поя за себя, и поиде на Ярополка” [2, с. 38] (рис. 8 б) (“І прийшов Володимир на Полоцьк, і вбив Рогволода і синів його двох, а дочку його Рогнідь узяв за жону і пішов на Ярополка” [1, с. 45]). Зубчасті смуги є характерною декоративною деталлю переходів, що з’єднують вищі будівлі князівських палацових комплексів. Подібно декоровано комплекс полоцького князівського двору у попередній мініатюрі на тій самій сторінці (рис. 8 в) та інші князівські палацові комплекси.

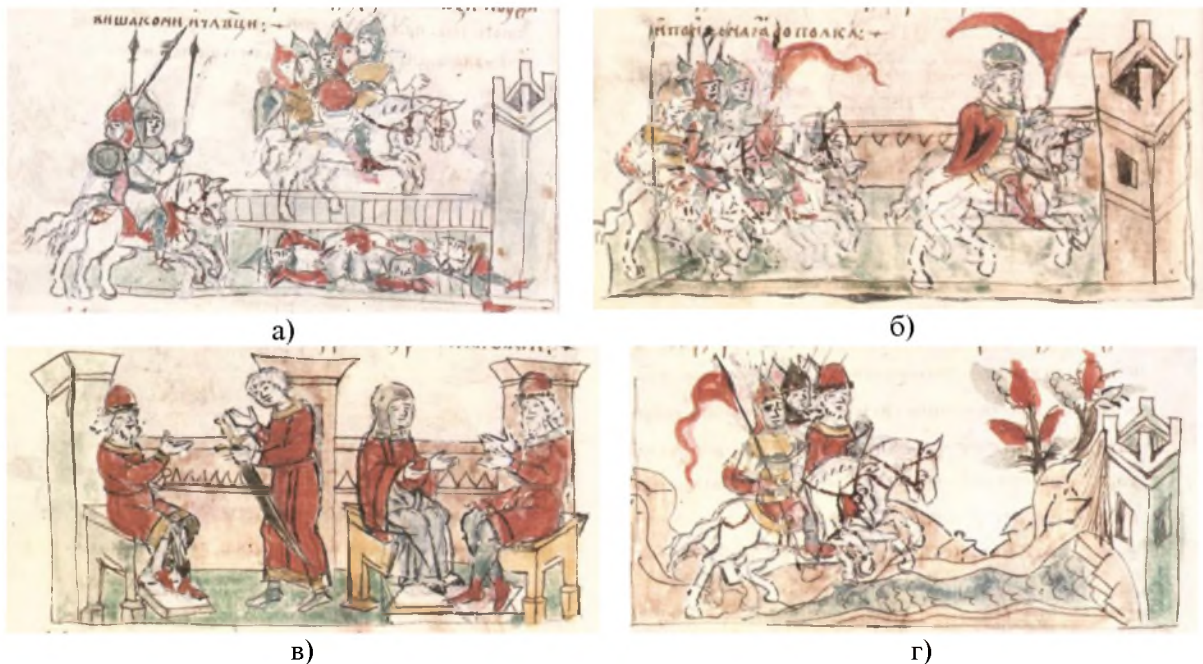

Рис. 8. Мініатюри Радзивилівського літопису:

- а) загибель Олега Святославовича на мосту у Овручі (арк. 41 зв.); б) Володимир іде з військом на Полоцьк (арк. 42 зв.); в) святи Володимира на дворі Рогволода у Полоцьку (арк. 42 зв.); г) табір Володимира під Києвом межі Дорогожичем і Катичем (арк. 43)

Намагання ілюстратора максимально точно відтворювати деталі літописної розповіді стосується не лише зображень гóродів, але й їхнього природно-географічного оточення. Для прикладу, мініатюрист намагався, хоча б схематично, передати характер облаштування табору Володимира під час облоги Києва, де переховувався його брат Ярополк: “и стоя Володимѣрь на Дорогожичи межи Дорожичемъ и Катичемъ, и ес(ть) ровъ и до сего дни” [2, с. 38]

(рис. 8 г) (“І стояв Володимир окопавшись, на Дорогожичі – межі Дорогожичем і Капичем, – і єсть рів [той] і до сьогодні” [1, с. 46]). Аби відтворити на малюнку ці деталі мініатюрист зобразив воїв Володимира між двома пагорбами, які мали б символізувати згадані у тексті топоніми “Дорогожичі” та “Капич” і намалював заповнений водою рів. Обложений город зображено праворуч, біля краю мініатюри.

а)

б)

Рис. 9. Мініатюри Радзивилівського літопису:

а) Втеча Ярополка з Києва до Родні (арк. 43 зв.); б) сцена з “вибору віри” із німцями від Риму (арк. 48 зв.)

Події, де згадувалися два городи, зображалися поміж двома вежами, що їх символізували. Саме так зображено втечу Ярополка з Києва до гóрода Родні, розташованого в усті Росі (рис. 9 а). Чудернацька фігура, зображена на вежі, що символізує Родень, мала б слугувати знаком голоду, який виник у гóроді, під час його облоги: “И Володимиръ вниде в Киевъ, и оседяху Ярополка в Роднѣ, и бѣ глад великъ в нем, и ес(ть) притча и до сег(о) дни: беда, акы в Роднѣ” [2, с. 38] (“І обложили [вої Володимирові] Ярополка в Родні, і був голод великий у ньому, і єсть примовка й до сьогодні: “Біда, як у Родні”” [1, с. 46]). Гóрод у вигляді вежі з кутовими зубцями зображено також у одній із мініатюр, що ілюструють розповідь про вибір Володимиром віри. Ця мініатюра зображає дискусію Володимира із німцями з Риму та їх повернення у свої краї: “Рече Володимиръ нѣмцем: “Идите за ся, яко о(т)ци наши сег(о) не прияли суть”” [2, с. 41] (рис. 9 б) (“Володимир же сказав німцям: “Ідіть назад, бо предки наші сього не прийняли”” [1, с. 52]). Символічним гóродом, зображеним на їхньому шляху, є, імовірно, згаданий тут Рим.

Серед мініатюр РЛ привертають також увагу ті, що ілюструють облогу Корсуня військом Володимира. Перша з них є ілюстрацією початку облоги. На цьому малюнку мешканці міста обороняються, скидаючи каміння на руське військо, зображене у вигляді кінної групи. Зображення гóрода має свої особливості. В своїй основі це звична вежа з наріжними зубцями, але до неї домальовано ще один об’єм, зображений у вигляді додаткової вежі менших габаритів, накритої конусоподібним завершенням [2, с. 50] (рис. 10 а). Це зображення не є самотнім. Подібно зображено й гóрод Чернігів у сюжеті протистояння князів Святополка та Володимира із Олегом Чернігівським [2, с. 91] (рис. 10 б). Приєднаний до “гóрода” об’єм має у цьому разі двосхиле покриття. Зображення “гóрода” з додатковою прибудованою вежею мініатюрист обрав також і для розповіді про спалення половцями Всеволодового Красного двору (рис. 10 в). Два об’єми цього двору, зображеного з правого боку мініатюри, не є щільно з’єднаними, а відокремленими. Морфологічно близьким є також зображення в мініатюрі, що змальовує половців, що підійшли до Києва [2, с. 109] (рис. 10 г).

Кожне з подібних зображень “гóрода” з додатковою вежею має свої характерні деталі. Особливу увагу мініатюрист приділив мініатюрі, присвяченій темі осліплення тербовельського князя Василька, якого було ув’язнено на дворі князя Святополка [2, с. 95–96]. Місце ув’язнення Василька – двір Ростислава – зображено у вигляді укріплення з мерлонами та прибудованою до нього вежею (рис. 11 а). Двоскладовим зображено гóрод й у мініатюрі, що ілюструє похід Всеволода Ольговича з Києва на Волинь проти Ізяслава [2, с. 110] (рис. 11 б). Дещо спрощеним є двоскладове зображення Новгороду, де у свого брата перезимував князь Ізяслав Мстиславович переяславський [2, с. 112] (рис. 11 в). Двоскладовим є також і гóрод Вишгород у сцені облоги військом князя Давида [2, с. 136–137] (рис. 11 г).

а)

б)

в)

г)

Рис. 10. Мініатюри Радзивилівського літопису:

а) облога Володимиром Святославовичем Корсуня (арк. 60 зв.); б) Олег утікає з Чернігова від війська Святополка та Володимира (арк. 132 зв.); в) праворуч – половці палять Всеволодів Красний двір (арк. 134); г) половці підступили до Києва (арк. 168)

а)

б)

в)

г)

Рис. 11. Мініатюри Радзивилівського літопису:

а) Василько Ростиславович приїхав до двору Святополка (арк. 139 зв.); б) Всеволод Ольгович виступив з Києва проти Ізяслава на Волинь (арк. 170); в) Ізяслав Мстиславович із Переяслава прийшов до брата Святополка у Новгород (арк. 173 зв.); г) князь Давид Облягає Вишгород (арк. 212 зв.)

Зображення гóрода у вигляді вежі з чотирма зубцями-наріжниками ускладнювалося й збагачувалося художником і через додавання декоративного накриття (рис. 12 а, б) чи

домальовування в середині гóрода окремих споруд або деталей, таких, для прикладу, як колона (рис. 12 в). У окремому випадку зображено й надбрамний храм (рис. 12 г).

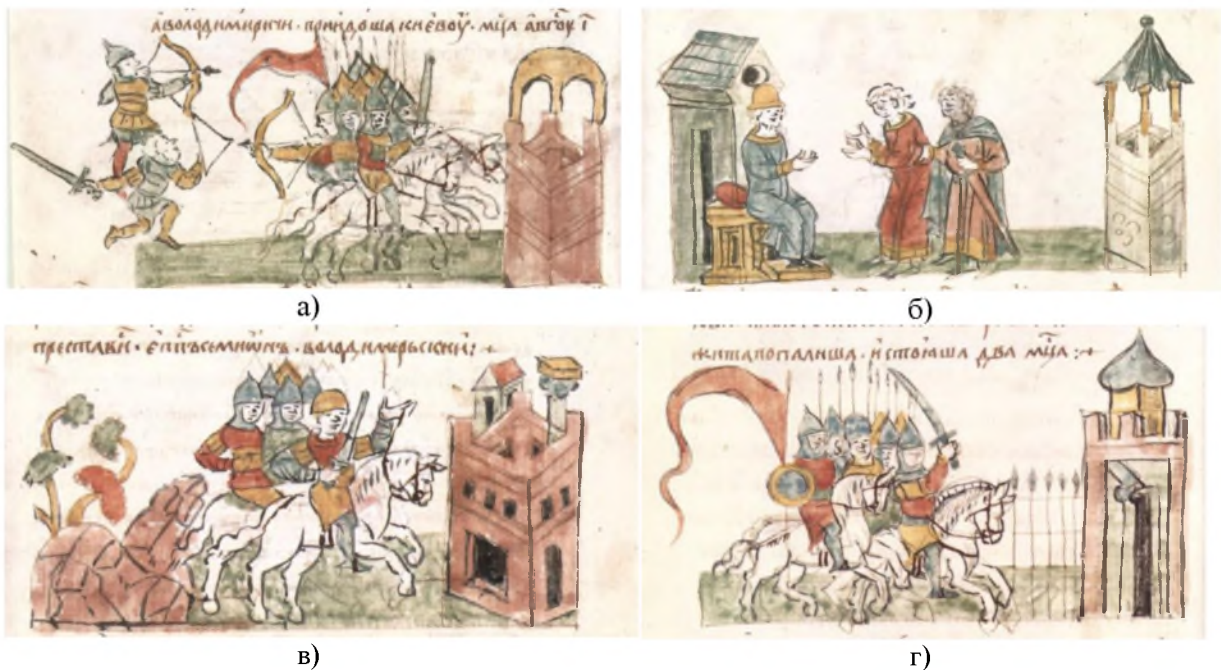

Рис. 12. Мініатюри Радзивилівського літопису:
а) арк. 167 зв.; б) арк. 173; в) арк. 168; г) арк. 172 зв.

Серед зображень оборонних споруд у РЛ привертають увагу об'єкти складної ламаної форми. Такі оборонні споруди зокрема зображено на мініатюрі з облогою половцями Чернігова “На ту же ноч(ь) Ізяслав, и Ростислав, и Всевол(о)дичь, видѣвше силу пол(о)вєцкую, повелѣш(а) людем тѣм бежати изо острога вѣ детинець” [2, с. 124] (рис. 13 а). Цим зображенням мініатюрист демонстрував складну систему дерево-земляних оборонних ліній Чернігова, в середині якої розташовувався дитинець. У сюжеті міжусобиці за участю половців 1155 р. ламаною стіною показано прикордонні дерево-земляні укріплення. Вони демонструють межу, з-поза якої на Русь прийшли іноплеменники [2, с. 127] (рис. 13 б).

Рис. 13. Мініатюри Радзивилівського літопису: а) люди утікають від половців з острога до дитинця Чернігова (арк. 194 зв.); б) міжусобиця за участю половців 1155 р. (арк. 198 зв.)

Так само у формі ламаної стіни символічно показано зовнішню межу Русі у сцені вокняження у Києві Юрія Долгорукого, який прийшов у Русь з Суздальщини, коли почув про смерть князя Ізяслава [2, с. 127–128] (рис. 14 а). Думку про зображення ламаною стіною дерево-земляних конструкцій, зокрема й прикордонних, підтверджує мініатюра, що ілюструє замирення переяславського князя Володимира Глібовича з половцями [2, с. 133] (рис. 14 б). На мініатюрі зображено встановлення миру на русько-половецькому кордоні, про який

сигналять сурмачі. Кордон позначено хвилястою лінією водяної артерії та ламаною лінією дерево-земляних укріплень.

в)

г)

Рис. 14. Мініатюри Радзивилівського літопису: а) вокняження Юрія Долгорукого в Русі (арк. 200, 200 зв); б) встановлення миру на русько-половецькому кордоні (арк. 207 зв.)

Не можна оминати увагою і деталі мініатюр, які можуть зображати конструктивну специфіку влаштування стін з мерлонами (рис. 15а) та мерлонів зі стрільницями у їхньому тілі (рис. 15б).

а)

б)

Рис. 15. Мініатюри Радзивилівського літопису: а) арк. 195; б) 195 зв.

Кожна деталь, елемент чи споруда, зображені у мініатюрах РЛ мають важливе значення для повноцінного осмислення історії архітектури України. Розмежування таких зображень за хронологією стикається із питанням, наскільки кожна конкретна мініатюра піддавалася переробці копіювальників XV ст., була створена без взірця XIII ст., або ж, що також можливо, була передана максимально точно.

До типових зображень, що фігурують у переважній більшості мініатюр РЛ належить аналізовані вище зображення гóрода у вигляді вежі з чотирма зубцями по кутах. Такі зображення без сумніву фігурували у протографі XIII ст. Проте його морфологія досі не піддавалася архітектурно-морфологічному аналізу. Уява архітекторів про гóроди на Русі малює плани, далекі від регулярності. Як показано вище, значно ближчими до їхніх криволінійних обрисів у плані є звивисті лінії, інтерпретовані символічними фрагментами дерево-земляних укріплень (рис. 13; 14).

Можливо допустити, що мініатюрист спрощено зображав гóрод у вигляді однієї символічної вежі. Але таке припущення заперечується надто спрощеною формою завершення із незрозумілими зубцями на кутах планувального чотирикутника. Завершення дерев'яних веж княжої доби мало відрізняється від дерев'яних дзвіниць церков XVII–XIXст. Щоб уподібнити зображення гóрода до такої вежі, копіювальник XV ст. навіть домальовував зверху покриття (рис. 12, а, б). Слід також взяти до уваги зображення, у яких до споруди гóрода дотулялася вежа (менша вежечка) з шатровим, двосхилим чи конусоподібним накриттям (рис. 10; 11). Цей факт також заперечує припущення, що, малюючи гóрод, мініатюрист брав до уваги оборонну вежу. Залишається допустити, що взірцем слугував оборонний об'єкт, який суттєво відрізнявся від традиційних дерев'яних оборонних веж за своїми морфологічними характеристиками.

Вірогідно, підказку можна знайти у місці створення протографу РЛ, який датується XIII ст. Але проблема у тім, що серед міст, де міг бути створеним список XV ст. називають: Смоленськ, Новгород, Тверь та Москву. Слід також зважати на те, що ілюмінований протограф XIII ст, як і неілюстрований список літопису, що слугував його основою, могли мати цілком різне походження.

Нещодавно до вирішення цього питання долучився О. Толочко. На його думку, РЛ не міг бути створеним у Смоленську чи в Московському князівстві. У тексті РЛ місто Володимир-на-Клязьмі прямо згадується як “Володимир Московський”. Дослідник резонно зауважив, що жодних слідів РЛ поза межами Великого князівства Литовського знайти не вдалося. Покликаючись на думку А. Нікітіна, київський історик зауважив: *“Рукотись Радз. не только была создана в ВКЛ, но до смерти ее последнего владельца князя Богуслава Радзивилла и передачи его библиотеки в королевское собрание в Кенигсберге никогда не покидала пределов Великого княжества. Поэтому предложенная недавно версия изготовления Радз. на Вольни гораздо удовлетворительнее решает проблему. [...] все указывает на то, что прототип Радз. мог быть связан с деятельностью знаменитого скриптория вольнского князя Владимира Васильковича.”* [4, с. 70].

Вірогідне волинське походження ілюмінованого протографа та його копії XV ст. (власне РЛ) дають ті географічні орієнтири, де слід шукати гóрод у прямокутних обрисах плану. І аналогія тут очевидна. Таким об’єктом є археологічно досліджений городок Данила Галицького на Гірці у Холмі із житлово-оборонною вежею, розташованою посередині північного прясла чотирикутника мурів (давніше – в його середині) (рис. 16 а, б). Прямокутні обриси плану мав укріплений монастир з кутовою вежею у Столп’ю. Такі об’єкти цілком могли слугувати прототипами зображень городів в мініатюрах РЛ, як з додатковими вежами, так і без них.

Рис. 16. “Городок малий” Данила Галицького у Холмі. Графічна реконструкція (за А. Венловським): а) перший етап будівництва; б) другий етап будівництва

Отже, планувальні характеристики невеликого гóрода Данила Галицького з житлово-оборонною вежею цілком узгоджуються із морфологічними ознаками городів, відтворених в мініатюрах РЛ. Проте відкритим залишається питання щодо конструктивного прототипу наріжних зубців цих зображень. Для вирішення цього питання слід проаналізувати вірогідний взірець городка у Холмі. У приватній розмові з В. Петриком один із авторів цієї публікації (Ю. Дяба) зійшовся на думці, що таким взірцем міг бути палацовий комплекс угорських королів 1230 р. в Обуді (Стара Буда) (рис. 17 а, б). З холмським “городком” його насамперед поєднують лаконічні прямокутні обриси плану. Зважаючи на родинні стосунки з Арпадовичами, припущення про можливі архітектурні зв’язки Холма із Обудою є більш ніж вірогідними. Порівнюючи ці споруди, слід взяти до уваги те, що мурі палацового комплексу в Обуді мали на кутах дуже характерні діагональні контрфорси. На ці контрфорси спиралася конструкція невеликих вежечок (вірогідно округлих), що випиналися зі загальної площини стін. Не відомо, чи

щось подібне було у Холмському городку. Але, якщо думка про взорування Холмського городка на цей угорський палацовий комплекс правильна, то цілком вірогідно, що його наріжні вежечки також могли бути у якомусь вигляді архітектурно проінтерпретованими. Відтак саме їх і зображав мініатюрист ілюмінованого прототипу РЛ. Принагідно варто згадати і мерлони зі стрільницями у графічній реконструкції зовнішнього обводу мурів в Обуді та аналогічне за змістом зображення у РЛ (рис. 15 б). Необхідно також відзначити, що в мініатюрах РЛ, які ілюструють процес будівництва мурованих об'єктів, художник зображав виключно технологію мурування із білокам'яних блоків, хоч у реальності це могли бути цегляні будівлі. Ця обставина також здатна пов'язати мініатюри РЛ із холмською традицією білокам'яного будівництва.

а)

б)

Рис. 17. Королівський палац в Обуді. Графічна реконструкція: а) загальний вигляд; б) наріжник зовнішніх мурів

Висновки

Радзивилівський літопис вимагає прискіпливої уваги не лише мовознавців, мистецтвознавців та істориків, але й архітекторів. Його ілюстративний ряд слід трактувати повноцінним іконографічним джерелом, інформація якого проливає світло на складний та маловідомий період історії вітчизняної архітектури XIII–XV ст. Професійний погляд історика архітектури, при систематичному вивченні цієї пам'ятки, здатний суттєво доповнити висновки суміжних історичних дисциплін, зокрема й щодо визначення місця її створення та виконання її протографа.

У цій публікації накреслено можливі шляхи вивчення мініатюр РЛ, зокрема тих із них, що ілюструють сюжети, де згадуються оборонні споруди княжої доби, укріплення городів. Автори звернули увагу на характерну іконографічну кальку, що використовувалася при зображенні городів. Їх змальовували у вигляді чотирикутної вежі із чотирма зубцями по кутах. Інколи до їхніх об'ємів долучалися додаткові менші вежі. Морфологічні особливості цих зображень розходяться із загальною уявою про оборонні об'єкти, знані на Русі від X до XIII ст.

Запропонована О. Толочком гіпотеза волинського походження ілюмінованого протографа та його копії XV ст. (власне РЛ), дала авторам підстави порівняти типові зображення городів в мініатюрах “малим городком” Данила Галицького в Холмі та його вірогідним взірцем – палацовим комплексом угорських королів в Обуді (Стара Буда) і знайти у цих спорудах прямі морфологічні паралелі. Виявлені архітектурні паралелі підтверджують гіпотезу волинського походження РЛ.

Література:

1. *Літопис руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець.* – Київ: “Дніпро”, 1989. – XI+591 с.
2. *Радзивилловская летопись // ПСРЛ.* – Ленинград: “Наука”. Ленинградское отделение, 1989. – Т. 38. – 179 с.
3. *Радзивилловская летопись: Текст. Исследование. Описание миниатюр / Отв. ред. М. В. Кукушкина.* Санкт-Петербург: Глагол; Москва: Искусство, 1994. – Кн. 1: Факсимильное воспроизведение памятника. – 501 с.
4. Толочко А. “Не преступати предела братня” (об источниках миниатюр Радзивилловской летописи) // *Ruthenica.* – 2014. – Vol. XII. – P. 67–81.
- 5.

SCIENTIFIC EDITION

**CURRENT ISSUES IN RESEARCH,
CONSERVATION AND RESTORATION
OF HISTORICAL FORTIFICATIONS**

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES
Edited by Zygmunt Gardzinski and Mykola Bevz

Signed for publishing 15.11.2016.
Format 60×84/8. Offset paper. Digital printing.
Author's sheets. 41.15. The visible sheets area 33.41.
Circulation 300 copies.

LLC "Raster 7" the publisher
79005, Kniazia Romana Str. 9/1
Lviv, Ukraine
+38 (032) 235 52 05 235 72 13
rastr.sim@gmail.com
www.rastr-7.com.ua

The subject of publishing certificate
LV № 22 since 19.11. 2002